

Het werk van Johannes van der Steur

Van der Steurs idealen en de kinderen opgenomen in
het opvoedingsgesticht 'Oranje-Nassau' te Magelang,
Java (1892-1942)

Naam: Daryn van Heel
Studentnummer: 4815920
Opleiding: Geschiedenis
Onderwijsinstelling: Radboud Universiteit

Datum: 15-06-2022

Begeleider: dr. C.W. van Galen

Aantal woorden: 9910

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Het 'pauper-probleem' en de christelijke oplossing	9
'IJverig, leergierig en stipt eerlijk': Johannes van der Steurs ideeën over opname en opvoeding van kinderen in zijn gesticht	15
'Weezen, halfweezen, verlaten en verwaarloosden': De kinderen in het Oranje-Nassau huis.....	21
De ouders van de kinderen	25
Redenen voor opname.....	27
Conclusie.....	30
Primaire bronmateriaal	32
Secundaire literatuur	33

Inleiding

De christelijke missies naar Nederlands-Indië kwamen op gang in de 19^e eeuw. Katholieke en protestantse christenen uit verschillende Europese landen vonden hun weg naar de kolonie waar zij hoopten het christelijke geloof te verspreiden onder de verschillende Indonesische volkeren en stammen, waaronder op Java. De realiteit verschilde echter van de idealen van de missionarissen en zendelingen; door het beleid van de overheid tijdens het cultuurstelsel en de daarop volgende liberale periode werden christelijke geloofsverkondigers belemmerd in hun pogingen om de Inheemse volkeren te bereiken. Hierdoor kwam de focus van de missionarissen en zendelingen te liggen op de Javanen die al christenen waren en de ‘Europese’ bevolking van Java. Onder de Europese klasse van de Nederlands-Indische maatschappij werden vooral de veteranen en de arme Indische Nederlanders als probleem gezien.¹ Door het concubinaat-systeem in het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), dat buitenechtelijke relaties toestond tussen militairen en Inheemse vrouwen in de barakken, werden veel buitenechtelijke kinderen met een gemengde afkomst geboren. Wanneer de KNIL-militair dan de Inheemse vrouw achterliet doordat hij bijvoorbeeld stierf of terugging naar Nederland na zijn dienstdaag, kwamen vrouw en kind eenvoudig terecht in armoede.² De missionarissen en zendelingen trokken daarom de armere buurten in van de steden in Java en leerden mensen hier de Bijbel lezen. Het christelijke geloof werd gezien als de oplossing voor het ‘pauper-probleem’; de naam die de toestand van de arme Indische-Nederlanders had gekregen. Het gros van het missie- en zendingswerk was gericht op de kinderen die in de armere buurten woonden.³ Er werden schooltjes opgericht waar de kinderen onderwezen werden door de Europese christenen; het werk dat werd verricht was echter weinig effectief.⁴ Een klacht van de missionarissen en zendelingen was dat er nog te veel invloed was van de ouders en de buurt waar zij woonden. Ze redeneerden dat, om deze kinderen goed te kunnen helpen, de kinderen uit hun situatie gehaald worden en opgevoed moesten worden onder strikt toezicht en met christelijke idealen. Deze idealen werden namelijk gezien als de kern van het ‘Europees’ zijn, iets dat de Nederlands-Indische kinderen moesten worden.⁵

Van de opvoedingsgestichten in Nederlands-Indië was dat van de protestantse Johannes van der Steur een bekende naam. In 1892 ging Johannes van der Steur op

---

¹ Maaike Derksen, *Embodied Encounters: Colonial Governmentality and Missionary Practices in Java and South Dutch New Guinea, 1856-1942*. (Enschede 2021) 39.

² *Ibidem*, 48.

³ D.F.W van Rees, *Het pauperisme onder de Europeanen in Nederlandsch-Indië. Eerste gedeelte*, (Landsdrukkerij 1901-1902) 43,47,48,55,64,77,79, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBL07:000002408:00001> (Geraadpleegd op Delpher op 14-06-2022).

⁴ Jan S. Aritonang, *Mission schools in batakland (indonesia) 1861-1940* (Leiden 1994) 20.

⁵ Derksen, *Embodied encounters*, 60.

zending naar Java met als doel de geestelijke en morele 'afdwaling' van de KNIL-militairen te verhelpen door geestelijke zorg te bieden in een huis waar zij tevens konden uitrusten.⁶ Tijdens zijn werk op de verschillende militaire kazernes kwam Van der Steur in aanraking met verwaarloosde kinderen waarvan een, of beide ouders waren overleden. Van de Steur besloot daarom deze kinderen op te nemen in zijn woning op de kazerne en hen op te voeden volgens zijn protestantse geloof. Uiteindelijk leidde dit tot het Oranje-Nassau huis waar ongeveer 7000 kinderen zijn opgegroeid, tot aan 1942.⁷ Johannes van der Steur was in de ogen van veel oud-pupillen een vaderfiguur geworden op wie zij konden rekenen. Verschillende boeken zijn geschreven over het werk dat hij verrichtte en over zijn leven.⁸ Tot nu toe is echter geen kritisch onderzoek gedaan naar de status en de afkomst van de kinderen die in het opvoedingsgesticht van Johannes van der Steur terecht kwamen. De woorden 'wees' of 'half-wees' werden vaak gebruikt: de term 'half-wees' veronderstelt echter al dat één ouder nog leefde. In dit paper wordt onderzocht welke ideeën Johannes van der Steur had over welke kinderen opgenomen moesten worden in zijn gesticht en welke kinderen er in werkelijkheid en door de jaren heen in zijn gesticht zaten.

Recentelijk heeft de rol van de christelijke missie en zending meer aandacht gekregen in onderzoek naar Nederlands-Indië. Voorheen werd de zogeheten 'ethische politiek' vooral als iets positiefs beschreven en werd vooral gekeken naar de invloed van de kolonisator op de gekoloniseerde. De historicus Elsbeth Locher-Scholten verzette zich echter tegen deze eenzijdige visie op de ethische politiek en constateerde dat Nederland zowel op militair als op sociaal gebied zijn macht verder begon uit te breiden. Deze samenhang tussen ethische politiek en machtsuitbreiding noemde Locher-Scholten 'ethisch imperialisme'. Locher-Scholten benadrukte het verband tussen de ethische politiek en 'de expansie van het Nederlandse gezag'; hiermee liet zij zien dat Nederland niet verschilde van de andere imperiale machten uit de 19^e eeuw.⁹ In het boek *Het koloniale beschavingsoffensief: wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* gebruiken Marieke Bloembergen en Remco Raben de visie van Locher-Scholten op de Ethische politiek. Zij stellen dat de ethische politiek juist een middel was om de macht over de mensen in de kolonie uit te breiden.¹⁰ Zij problematiseren de begrippen 'moderniteit', 'burgerschap' en 'beschaving', omdat deze werden gebruikt door

---

⁶ C.H.G.H. Brakkee, *Pa van der Steur, vader van 7000 kinderen* (1981) 28.

⁷ *Ibidem*, 5.

⁸ Geertje Mak, Marit Monteiro, Elisabeth Wesseling, 'Child separation, (Post)colonial policies and practices in the Netherlands and Belgium', *BMGN – Low Countries Historical Review* 135:3 (2020) 4-28, aldaar 20.

⁹ Elsbeth Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten: Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel 1877-1942* (Utrecht 1982) 194.

¹⁰ Marieke Bloembergen, Remco Raben, 'Wegen naar het nieuwe Indië 1890-1950' in: *Idem, Het koloniale beschavingsoffensief: wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (Leiden 2009) 7-24, aldaar 7-8.

de kolonisator tijdens het 'beschavingsoffensief.'¹¹ Het boek van Bloembergen en Raben kan gezien worden als een onderdeel van de 'new imperial history', een interdisciplinaire school die de focus legt op cultuur en discours en ook stelt dat niet alleen het 'moederland' invloed uitoefende op de kolonie, maar ook andersom.¹² Facetten als gender, ras en religie spelen een belangrijke rol in onderzoek naar de kolonie en de verhouding die deze facetten hadden met kennis, identiteit en macht.¹³ De antropoloog Ann Laura Stoler heeft veel invloed gehad op deze school en heeft samen met de historicus Frederick Cooper het idee van de culturele wisselwerking tussen metropool en kolonie geïntroduceerd in *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world*.¹⁴ Tevens onderzocht Stoler de rol van Europese vrouwen in Nederlands-Indië in haar werk *Carnal Knowledge and Imperial power: race and the intimate in colonial rule* en stelde hier dat de Europese vrouwen een interessante positie hadden in de kolonie: ondergeschikt aan de man, maar tegelijkertijd in een positie boven de gekoloniseerde. Vrouwen gebruikten deze positie in de kolonie om ook hun positie in Nederland te verbeteren.¹⁵ Stoler stelde vast dat 'matters of intimacy' ook 'matters of state' waren.¹⁶

Het raamwerk van de 'new imperial history' inspireerde historici over de hele wereld, zo ook in Nederland. Genderhistoricus Geertje Mak richtte in 2017 met andere wetenschappers het 'Children as objects and agents of Change' –netwerk (COAC) op met als doel de verschillende wetenschappers bijeen te brengen die onafhankelijk bezig waren met onderzoek naar de rol van kinderen in de verschillende koloniale projecten.¹⁷ In het artikel 'Child separation: (Post)colonial policies and practices in the Netherlands and Belgium' pleiten Geertje Mak, Marit Monteiro en Elisabeth Wesseling, alle drie verbonden aan het COAC netwerk, voor meer onderzoek naar de rol die de zending en missie speelde in wat zij 'child separation' noemen.¹⁸ Particuliere christelijke gestichten speelden een centrale rol in het weghalen van kinderen bij hun ouders, en het onderwijzen, heropvoeden en op andere manieren van 'compleet transformeren' van kinderen in de kolonie naar goede koloniale onderdanen.¹⁹ Maaïke Derksen deed hier onderzoek naar in haar werk *Embodied encounters*. Ze onderzocht daarin de rol van missionarissen in relatie tot de uitbreiding van de

---

¹¹ Ibidem, 14.

¹² Stephen Howe, *The new imperial histories reader* (Londen 2010) 2.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Frederik Cooper, Ann Laura Stoler, 'Between metropole and colony: Rethinking a research agenda' in: idem, *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world* (Berkeley 1997) 1-56.

¹⁵ Ann Laura Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial power. race and the intimate* (2002).

¹⁶ Ann Laura Stoler, 'Matters of Intimacy as Matters of State: a response.', *The Journal of American History* 88:3 (December 2001) 893-897.

¹⁷ Amsterdam school of Historical studies – COAC – About(coac), <https://ash.uva.nl/content/projects/coac/about-coac/about-coac.html> (geraadpleegd 14-6-2022).

¹⁸ Geertje Mak, Marit Monteiro, Elisabeth Wesseling, 'Child separation', 4-28.

¹⁹ Ibidem, 19.

koloniale macht onder Indonesiërs. In het tweede hoofdstuk van haar boek richt zij zich op de bevolkingsgroep waar dit onderzoek ook naar kijkt: de Indische Nederlanders.²⁰

Literatuur over Johannes van der Steur en het werk dat hij deed, is vooral gericht op de positieve kanten van zijn werk. In de literatuur is weinig kritiek te vinden op de verbintenis van zijn werk met het koloniale project.²¹ De studie van Annelieke Dirks over jeugd delinquentie in Nederlands-Indië in de periode 1872-1942 was een van de eerste studies naar de wisselwerking tussen particuliere instanties en die van de overheid.²² Zij onderzocht ook het Oranje-Nassau huis van Johannes van der Steur, maar stelde niet de vraag hoe kinderen beschikbaar kwamen voor het gesticht van Johannes van der Steur.²³ In dit paper wordt de volgende vraag beantwoord: 'Waarom werden kinderen opgenomen in het opvoedingsgesticht 'Oranje-Nassau' te Magelang (1892-1942), dat op Java werd gesticht door Johannes van der Steur?' In dit paper wordt meer duidelijkheid verschaft over de plaats van Johannes van der Steur en zijn huis in het koloniale systeem en over de manier waarop de overheid het opvoedingsgesticht gebruikte om macht uit te oefenen wat betreft de toekomst van de kolonie; dat deed de overheid door bepaalde kinderen beschikbaar te stellen aan het gesticht voor (her)opvoeding. In het eerste hoofdstuk wordt de vraag onderzocht: 'Waarom werden Indo-Europese kinderen als een probleem gezien?'. Voor een antwoord wordt onderzocht waarom het volgens religieuze sociale werkers en sommige overheidsambtenaren nodig was om kinderen op te voeden op afstand van hun ouders en hoe dit voor een lange tijd uitsluitend werd gedaan door particuliere opvoedingsgestichten met verschillende geloofsovertuigingen. In het tweede hoofdstuk wordt een antwoord gezocht op de vraag: 'welke kinderen waren volgens Johannes van der Steur geschikt om opgenomen te worden in zijn gesticht?'. Voor het antwoord wordt onderzoek gedaan in het archief van de stichting 'Johannes van der Steur' naar welke kinderen volgens Van der Steur heropgevoed moesten en konden worden. Zijn ideeën over ras, klasse, gedrag en geloof worden uitgelegd aan de hand van het verzamelde bronnenmateriaal. Die ideeën worden vervolgens vergeleken met de ideeën uit die tijd over de eerder genoemde categorieën. Zo kan vastgesteld worden of Van der Steur op een lijn zat met de overheid of afweek van de idealen van de koloniale overheid. In het derde hoofdstuk wordt onderzocht welke kinderen er in werkelijkheid in het opvoedgesticht 'Oranje-Nassau huis' werden opgenomen. Vervolgens worden data uit het pupillenarchief vergeleken met de ideeën van Johannes van

---

²⁰ Derksen, *Embodied encounters*, 37.

²¹ Brakkee, *Pa van der steur*.

²² Annelies Dirk, 'For the youth: Juvenile Delinquency, Colonial Civil Society and the Late Colonial State in the Netherlands Indies, 1872-1942' (Dissertatie; Leiden Universiteit 2011).

²³ Mak, Monteiro, Wesseling, 'Child separation', 20.

der Steur die zijn beschreven aan de hand van de vraag uit het vorige hoofdstuk: 'Welke kinderen kwamen terecht in het opvoedingsgesticht?'

Door de ideeën van Johannes van der Steur te vergelijken met de data van honderd pupillen uit de jaren 1900, 1910, 1920, 1930 en 1940 wordt een beeld geschetst van wat er in de praktijk in Nederlands-Indië van de ideeën terecht kwam en van eventuele veranderingen door de tijd heen.

Voor dit onderzoek wordt gebruikgemaakt van verschillende archieven die te raadplegen zijn in Nederland. Ten eerste is het archief van de Stichting Van der Steur geraadpleegd. Deze stichting werd opgericht door oud-pupillen van het Oranje-Nassau huis. De stichting nam het beheer van de opvoedingsgestichten over na de dood van Johannes van der Steur in 1945. De stichting schonk dit archief in 2014 aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. De volledige collectie van het KILTV is in 2014 overgenomen door de Universitaire bibliotheek Leiden en maakt nu deel uit van de bijzondere collecties. Dit archief bestaat uit veel verschillende bronnen zoals brieven, tijdschriften en bijvoorbeeld krantenartikelen die Van der Steur schreef over het Oranje-Nassau huis en zijn werk. Het tweede deel van het archief betreft bronnen van de stichting zelf. Het tweede archief dat gebruikt wordt is het Pupillenarchief van het Oranje-Nassau huis. Dat archief is bewaard door 'Yayasan van der Steur', de stichting die het werk van Johannes van der Steur voortzette na zijn overlijden. Het archief was in slechte staat en daarom is in 2009 besloten dat het KILTV het gehele archief zou fotograferen op microfilm. Daarna is het in 2014 in bruikleen gegeven aan de bijzondere collecties van de Universitaire Bibliotheek in Leiden. Dit archief is naar mijn weten nooit eerder gebruikt in onderzoek naar het Oranje-Nassau gesticht van Johannes van der Steur. Het is overigens niet openbaar toegankelijk en alleen te bezichtigen met schriftelijke toestemming van de conservator.²⁴ Ik heb deze toestemming verkregen onder voorwaarde dat de verzamelde gegevens geanonimiseerd worden. Het Pupillenarchief bestaat uit meerdere stamboeken die door Johannes van der Steur werden bijgehouden. Hij schreef daarin gegevens op over het binnengekomen kind, zoals de naam, geboortedatum, geboorteplaats, naam van de vader en moeder, of het kind gevaccineerd was, of het gedoopt was en de datum van het verlaten van het gesticht. Onder het kopje 'bijzonderheden' vermeldde Van der Steur vaak wat de reden was voor de opname in het gesticht en soms wat meer informatie over bijvoorbeeld gedrag en voortgang op school.

Bij gebruik van koloniale archieven is het belangrijk om altijd bewust te zijn van bepaalde woorden en retoriek die werden gebruikt om de gekoloniseerden te 'otheren.' Het is daarom

---

²⁴ Hartelijk dank aan dr. Doris Jedamski en de medewerkers van de Bijzondere collecties van de Leiden Universiteit.

van belang om gebruikte termen en retoriek niet ongenueanceerd over te nemen; daarom worden bepaalde termen tussen aanhalingstekens gezet om zo aan te geven dat het geen neutraal woord betreft. Een andere punt dat dit archief betreft, is dat het voor het grootste deel geproduceerd is door Johannes van der Steur. Het geeft daarom een gekleurd beeld van de werkelijkheid van bepaalde gezinnen of kinderen die werden opgenomen; het beeld is door Van der Steur en zijn lens bepaald. Daarom kan in dit onderzoek niet het beeld geschetst worden van de praktijk van kind-onteyening in Nederlands-Indië door de ogen van een Inheemse moeder. Dat deed Christina Elisabeth Firpo wel in *The uprooted*. Daarvoor maakte zij bijvoorbeeld gebruik van politieverslagen en rechterlijke uitspraken over kinderen die bij hun moeder werden weggehaald.²⁵

Dit paper kan niettemin een bijdrage leveren aan de bestaande literatuur over Johannes van der Steur die tot nu toe vooral erg positief is geweest over Van der Steur en zijn gesticht. In dit paper wordt kritischer gekeken naar de rol van Johannes van der Steur en zijn gesticht in de *child separation* in Nederlands-Indië. Ook wordt kritisch gekeken naar de ideeën van Van der Steur over welke kinderen opgenomen moesten worden in zijn gesticht en naar de wijze waarop deze ideeën in werkelijkheid uitpakten. Zo wordt een begin gemaakt met onderzoek naar de plek die Johannes van der Steur innam in de praktijken van *child separation* in Nederlands-Indië.

---

²⁵ Christina Elisabeth Firpo, *The uprooted: Race, children, and imperialism in French Indochina, 1890-1980* (2016).

Het 'pauper-probleem' en de christelijke oplossing

Aan het einde van de 19^e eeuw nam de aandacht toe voor de moeilijkheden van de minderbedeelden van de 'Europese' klasse in Nederlands-Indië. Hoewel het hier zowel 'volbloed' Europeanen als Indo-Europeanen betrof, was het overgrote deel van de arme bevolking Indo-Europees.²⁶ De koloniale overheid stelde commissies in om deze zogenoemde 'paupers' te onderzoeken en ook uit religieuze hoek kwamen ideeën om deze mensen te 'verheffen.' In dit hoofdstuk wordt de vraag beantwoord: 'Waarom werden Indo-Europese kinderen als een probleem gezien?'. De vraag wordt beantwoord door te kijken naar zowel de ideeën van de overheid als van de zendelingen over het 'pauper-probleem' en de daaruit volgende oplossingen; die waren vooral gericht op de kinderen en niet op de volwassenen.

In 1870 werd het zogenoemde 'cultuurstelsel' stopgezet.²⁷ Onder dit cultuurstelsel waren Inheemse boeren verplicht om gewassen te verbouwen die puur voor de export waren bedoeld. Ze moesten die tegen lage tarieven verkopen, zodat Nederland hiervan kon profiteren. Het cultuurstelsel was volledig gericht op het exploiteren van de kolonie voor maximale winst. Dit betekende dat er bij de overheid geen aandacht was voor de ontwikkeling van een sociale infrastructuur voor de Inheemse bevolking. Particuliere instanties zoals christelijke zendelingen en missionarissen werden bovendien belemmerd in hun pogingen om de Inheemse bevolking te bekeren tot het christelijke geloof; het gouvernement was bang dat dit tot spanningen en onstabiliteit kon leiden.²⁸ Het overgrote deel van de Inheemse bevolking op Java was namelijk islamitisch en islamitische religieuze leiders zaten niet te wachten op de introductie van het christelijke geloof onder hun gelovigen. Omdat een religieus conflict negatieve gevolgen kon hebben voor de stabiliteit in de kolonie, die al onder enige druk stond door het exploiterende karakter van het cultuurstelsel voor de Inheemse bevolking, koos het gouvernement ervoor om geloofsverkondiging onder de Inheemse bevolking niet toe te laten. De gevreesde instabiliteit kon een serieuze bedreiging vormen voor de inkomsten van de kolonie.

De eerder genoemde christelijke zendelingen en missionarissen waren wel geïnteresseerd in het verbeteren van de levens van de inwoners van Java.²⁹ De interesse van de christelijke zendelingen en missionarissen vloeide mede voort uit de situatie in Europa, waar het geloof en de missionarissen juist aanzien verloren. Door hun religie te

---

²⁶ Ann Laura Stoler, 'Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule', *Comparative Studies in Society and History* 31:1 (1989) 134-161, aldaar 151.

²⁷ Hans Meijer, *In Indië geworteld: de twintigste eeuw* (Amsterdam 2004) 28-31.

²⁸ C. Fasseur, 'Een koloniale paradox. De Nederlandse expansie in de Indonesische archipel in het midden van de negentiende eeuw (1830-1870)', *Tijdschrift voor de Geschiedenis* 92 (1979) 162-186 aldaar 163.

²⁹ Derksen, *Embodied Encounters*, 40.

verspreiden in de kolonie zouden zij 'de oude christelijke gemeenschappen in hun oude glorie' kunnen herstellen.³⁰ Voor de zendelingen en missionarissen was geloof, en dan uiteraard het christelijke geloof, de manier om de Inheemse en ook de Europese bevolking te 'verheffen' naar een betere levensstandaard.³¹

De 'Europese' klasse van de samenleving leed onder diverse problemen. Ten eerste bestond het idee dat Europeanen slecht konden gedijen in het tropische klimaat van Nederlands-Indië, wat zou leiden tot zowel fysieke als mentale achteruitgang. Om dit tegen te gaan, werden bijvoorbeeld bergresorts gebouwd waar mensen konden bijkomen in de verse berglucht.³² Het tropische klimaat kon mensen, was de veronderstelling, ook lui maken. Daardoor konden zij in armoede belanden en niet langer het 'Europese prestige' ophouden. Het in stand houden van het aanzien van de Europese bevolking in de ogen van de gekoloniseerden, was voor de koloniale overheerser van groot belang. Dit aanzien was zowel een verbeelding van de macht van de Europeanen, als een rechtvaardiging daarvan.³³

Er was daarnaast nog een ander deel van de 'Europese' klasse dat een negatieve invloed kon hebben op het aanzien van de Europeanen. De 'Europese' klasse was namelijk niet homogeen, maar bestond voor een deel uit Indo-Europeanen. Deze mensen waren geboren uit relaties tussen meestal Europese mannen en Inheemse vrouwen. Wanneer de Europese man was getrouwd met een Inheemse vrouw of haar kind erkende, maakte dit kind automatisch onderdeel uit van de 'Europese' klasse. Een groot deel van deze kinderen werd echter uit buitenechtelijke relaties tussen Europese militairen en Inheemse vrouwen geboren.³⁴ In Nederlands-Indië bestond het zogeheten concubinaat-systeem dat militairen toestond om een 'huishoudster' te hebben in de barakken.³⁵ Kinderen die ontstonden uit deze relaties waren, wanneer werden erkend, Europees in de ogen van de overheid. Wanneer de Europese vader echter overleed, werd overgeplaatst naar een ander eiland, of zelfs vertrok naar Nederland, bleef dit 'Europese' kind achter bij zijn Inheemse moeder. Die sprak meestal niet de Nederlandse taal en had ook geen inkomen om voor het kind te zorgen. Door het verdwijnen van de vader ging de moeder met het kind meestal dichterbij de Inheemse bevolking wonen in de kampongs en voedde zij het kind op een 'Inheemse' manier op.³⁶ De zendelingen en missionarissen die de kampongs introkken op zoek naar de armere Europese bevolking constateerden dit 'probleem' ook en kaartten dit aan bij het gouvernement van Nederlands-Indië. Gouverneur-generaal James Loudon liet daarom een

---

³⁰ Aritonang, *Mission schools in Batakland*, 22.

³¹ Derksen, *Embodied Encounters*, 58.

³² Spencer, Thomas 'The Hill Stations and Summer Resorts of the Orient', *Geographical Review* 38:4 (1948) 637-651, aldaar 638.

³³ Stoler, 'Rethinking Colonial Categories', 138.

³⁴ Dirks, 'For the Youth', 58.

³⁵ Stoler, *Carnal knowledge and imperial power*, 49.

³⁶ *Ibidem*, 51.

commissie oprichten in 1872, genaamd de Batavia Pauper Commissie, om dit verarmde deel van de 'Europese' klasse te onderzoeken.³⁷ Deze arme Europeanen en Indo-Europeanen werden door de overheid 'paupers' genoemd en ook door de hogere klasse van de bevolking. De commissie bestond voornamelijk uit leraren, doctoren, zendelingen en missionarissen en advocaten. Het hoofddoel van de commissie was het onderzoeken van de 'verpaupering' van de armere (indo-)Europese bevolking en het aandragen van een oplossing voor het 'pauper-probleem'.³⁸ Voor de zendelingen en missionarissen was het vooral een geloofsprobleem en dan vooral van het ontbreken van een strikte geloofsbelijdenis onder Indo-Europeanen. Voor de overheid was het een probleem van distinctie. Deze armere (Indo-)Europeanen woonden namelijk in de buurt van de Inheemse bevolking en zo vervaagde als het ware de grens tussen de kolonisator en de gekoloniseerde, wat als gevaarlijk werd gezien.³⁹ Door de Indo-Europeaanse kinderen vervaagde deze grens al helemaal, omdat zij volgens de wet Europees waren maar leken op, en zich gedroegen als, de Inheemse bevolking. Volgens Ann Laura Stoler probeerde de koloniale overheid het onderscheid tussen de 'Europese' categorie en de 'inlandse' categorie in stand te houden door te wijzen op de 'superioriteit' van de Europeaan. Deze 'superioriteit' zou blijken uit de manier waarop zij zich gedroegen en zich kleedden, hun manier van praten en eten en andere omgangsnormen die Europeanen hadden gecreëerd. Wanneer de 'paupers' zich niet meer Europees gedroegen, zou het aanzien van de kolonisator aangetast worden. Juist het verschil tussen de Europeanen en de Inheemse bevolking was zowel een verbeelding van als een rechtvaardiging voor de koloniale overheersing.⁴⁰

De commissie concludeerde dat het overgrote deel van de 'paupers' bestond uit ex-militairen en Inheemse vrouwen die buitenechtelijke Indo-Europese kinderen hadden. Volgens de commissie was dit de schuld van het concubinaat-systeem dat alle Europese militairen toestond in de barak samen te wonen met een Inheemse vrouw. De barakken werden ook gezien als slechte plekken met weinig privacy, waar zedelijk gedrag ver te zoeken was.⁴¹ Volgens de commissie moest de overheid meer nadruk leggen op de religieuze educatie en zielzorg van deze 'paupers' om zo hun morele dwaling te stoppen. Militairen moesten weer verplicht worden om naar de kerk te gaan op zondag, wat de commandant van het KNIL in 1872 had afgeschaft. Het liefst zag de commissie ook dat het concubinaat-systeem in de barakken werd afgeschaft, zodat niet nog meer 'paupers' geboren konden worden.⁴² Maaike Derksen laat in haar werk *Embodied Encounters* zien

---

³⁷ Derksen, *Embodied Encounters*, 57.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Stoler, *Carnal Knowledge and imperial power*, 80.

⁴⁰ Stoler, 'Rethinking colonial categories', 137.

⁴¹ Derksen, *Embodied Encounters*, 57.

⁴² Ibidem, 59.

hoezeer het christendom verbonden werd geacht te zijn met 'Europeesheid'; dit is ook terug te zien in de bevindingen van de commissie. Volgens de commissie zou meer aandacht voor de geloofsbelijdenis van de arme (Indo-) Europeanen ertoe kunnen leiden dat zij zich weer 'goed' zouden gedragen zoals mensen van de 'Europese' klasse dat behoorden te doen. Deze verbondenheid tussen christendom en 'Europeesheid' bleef een rol spelen in de kolonie.⁴³

De koloniale overheid deed uiteindelijk niets met het rapport; de overheid vond het 'pauper-probleem' op dat moment toch niet zo groot dat ze zou moeten ingrijpen.⁴⁴ Christelijke zendelingen en missionarissen zetten hun werk echter voort. Zowel katholieken, protestanten en andere kleine christelijke kerken stuurden Europeanen naar de kolonie, voor zielzorg onder de Europese bevolking en het oprichten van zondagsscholen voor de (Indo-) Europese kinderen in de kampongs. In de 19^e eeuw ontstond in Europa het idee dat aan kinderen de toekomst was en dat kinderen later goede volwassenen zouden zijn als ze een goede opvoeding ontvingen. Ook in Europa werden in gevangenissen kinderen van volwassenen gescheiden, en groeide het geloof in het belang van heropvoeden boven straffen van kinderen die zich misdroegen. In Nederlands-Indië bleef deze ontwikkeling tot 1866 achter. Toen veranderden ook daar de strafwetten, zodat jeugddelinquenten naar 'verbeterhuizen' gestuurd konden worden in plaats van naar de gevangenis.⁴⁵

De christelijke zendelingen en missionarissen richtten zich al langer op de (Indo-)Europese kinderen, mede omdat de wet missie onder de Inheemse bevolking niet toestond. Bovendien kwam pas in de late 19^e eeuw het idee op om ook de Inheemse bevolking te 'verheffen.' Deze zendelingen en missionarissen richtten in de 19^e eeuw voor de heropvoeding van de (Indo-)Europese kinderen zowel katholieke als protestante opvoedingsgestichten op. Aan het einde van de 19^e eeuw bestonden ongeveer dertien actieve gestichten; een groot deel ontving geen overheidsgeld voor de opvang van de kinderen en was afhankelijk van private donaties om te kunnen voortbestaan.⁴⁶

In dit paper ligt de focus op het 'Oranje-Nassau huis' dat in 1893 werd opgericht door Johannes van der Steur. Van der Steur was een zending voor zijn kerk, de Zevendedags Baptisten, en ging naar Nederlands-Indië om zielzorg te verrichten onder de militairen in Batavia. Zijn plan was om een huis op te richten waar militairen konden rusten op een zedelijke, christelijke manier en zich konden bezighouden met het geloof.⁴⁷ Zo probeerde van

---

⁴³ Ibidem, 62.

⁴⁴ D.F.W. van Rees, *De staatsarmenzorg voor Europeanen in Nederlandsch-Indië. Hoofdstuk I*, (Landsdrukkerij 1901-1902) 2, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBL07:000002407:00015> (Geraadpleegd op Delfher op 14-06-2022).

⁴⁵ Dirks, 'For the youth', 14.

⁴⁶ Ibidem, 80-81.

⁴⁷ Brakkee, *Pa van der Steur*, 28-29.

der Steur de 'onzedelijkheid' en 'goddeloosheid' onder de militairen te verminderen. Eenmaal in Nederlands-Indië richtte hij inderdaad het Oranje-Nassau huis op en ontving hij er ook militairen. Van der Steur kwam echter ook in aanraking met de kinderen van een Inheemse weduwe die in armoede leefde in de kampong. Van der Steur besloot deze kinderen op te voeden in zijn Oranje-Nassau huis en vanaf dat moment begon het Oranje-Nassau huis in een opvoedingsgesticht te veranderen.⁴⁸

Het moment waarop Johannes van der Steur startte met zijn opvoedingsgesticht, voltrok zich een mentaliteitsverandering in de kolonie. Aan het einde van de 19^e eeuw ontstond steeds meer kritiek op het exploiterende karakter van het genoemde cultuurstelsel; het gevoel ontstond dat een schuld was ontstaan van de kolonisator aan de Inheemse bevolking.⁴⁹ Deze schuld zou kunnen worden betaald door de Inheemse bevolking te onderwijzen; op die manier werd hun situatie verbeterd. Deze nieuwe richting van de koloniale overheid werd de 'ethische politiek' genoemd. Elsbeth Locher-Scholten definieerde de ethische politiek als volgt: 'beleid gericht op het onder reëel Nederlands gezag brengen van de gehele Indonesische archipel en op de ontwikkeling van land en volk van dit gebied in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model.'⁵⁰ Tevens illustreert Scholten met deze definitie dat de ethische politiek al begon in 1894 met de Lombok-oorlog. Daarmee breidde de Nederlandse koloniale overheid haar macht uit over de archipel.⁵¹

De opkomst van deze ethische politiek betekende echter niet dat nu de volledige aandacht van zendelingen en de overheid naar de Inheemse bevolking uitging. Integendeel, voor de zendelingen betekende deze beleidsverandering dat de overheid meer op een lijn kwam met hun ideeën over het 'verheffen' van de inwoners van de kolonie. De aandacht voor de Inheemse bevolking betekende ook dat het onderscheid tussen de Europese klasse en de Inheemse klasse juist versterkt moest worden. De overheid ging weliswaar de Inheemse bevolking opleiden met Europese ideeën, het was niet de bedoeling om ze werkelijk gelijk te maken aan de Europeanen. Die klasse moest nog steeds beschermd worden tegen Inheemse invloeden.⁵² Het werd juist van groter belang ervoor te zorgen dat de (Indo-) Europese 'paupers' volgens de Europese standaarden gingen leven, zodat de grenzen tussen de Europese klasse, en de Inheemse klasse beter gedefinieerd konden worden in de veranderende omstandigheden.⁵³ Voor de overheid betekende dit dat zij meer steun leverde aan particuliere opvoedingsgestichten, door een bedrag te betalen voor elk

---

⁴⁸ Ibidem, 30.

⁴⁹ Scholten, *Ethiek in fragmenten*, 176.

⁵⁰ Ibidem, 201.

⁵¹ Ibidem, 206.

⁵² Stoler, *Carnal knowledge*, 96.

⁵³ Stoler, 'Rethinking Colonial Categories', 154.

kind dat zij opnamen.⁵⁴ De strikte, christelijke opvoeding die de (Indo-)Europese kinderen kregen in de opvoedingsgestichten werd als een goede manier gezien om van hen goede koloniale burgers te maken die in de toekomst een belangrijke rol zouden spelen in de kolonie.

Voor de opvoedingsgestichten betekende dit financiële hulp van de staat. Door de ethische politiek signaleerden ook mensen zoals Johannes van der Steur dat de overheid hen steunde in hun werk. Wel kwam deze overheidshulp met bepaalde voorwaarden. Zo nam de controle op de opvoedingsgestichten toe en moesten de gestichten aan bepaalde standaarden voldoen om de financiële steun van de overheid te verkrijgen.⁵⁵ Deze voorwaarden rijmde niet altijd met de ideeën van mensen zoals Johannes van der Steur.

---

⁵⁴ Universitaire Bibliotheek Leiden, Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 146, 'Jaarverslag van de Vereniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon' (1897-1940), Jaarverslag 1907, 11.

⁵⁵ Dirks, *For the Youth*, 75.

'IJverig, leergierig en stipt eerlijk': Johannes van der Steurs ideeën over opname en opvoeding van kinderen in zijn gesticht

Johannes van der Steur kwam met een bepaalde religieuze overtuiging naar Nederlands-Indië om daar zendingswerk te verrichten. Hier begon hij al vrij snel met wat uiteindelijk zijn levenswerk zou worden: het opvoeden van kinderen in zijn gesticht. In dit hoofdstuk staat de volgende vraag centraal: 'welke kinderen waren volgens Johannes van der Steur geschikt om opgenomen te worden in zijn gesticht?' Onderzocht wordt welke ideeën van der Steur had over een goede (her)opvoeding voor (Indo-)Europese kinderen en welke rol daarin zijn geloofsovertuiging en ideeën speelden over ras, klasse en gedrag.

Johannes van der Steur kwam in 1882 naar Nederlands-Indië als een zendeling voor de Zevendedags Baptiste Kerk uit Haarlem. Hij had voor zijn vertrek naar de kolonie al gewerkt voor de zogeheten middernachtzending; daarvoor sprak hij, samen met andere protestanten, mannen aan die naar bordelen gingen. Ook vertelde hij aan prostituees dat zij hun leven konden veranderen. De middernachtzendingen zagen de prostituees niet als de boosdoeners, maar eerder als slachtoffers van de bordelen.⁵⁶ Zedelijkheid was voor Van der Steur een belangrijk punt in zijn leven. Zijn werk als middernachtzending laat tevens zien dat hij geloofde dat mensen die 'onzedelijk' leefden, konden veranderen. Deze overtuiging motiveerde hem uiteindelijk ook om naar Nederlands-Indië te gaan. Zijn activiteiten als middernachtzending waren anderen opgevallen en de protestantse predikant Hendrik Pierson vroeg Van der Steur om zijn werkgebied uit te breiden. Dit zorgde ervoor dat Van der Steur terecht kwam in Harderwijk, waar militairen werden opgeleid voor hun vertrek naar Nederlands-Indië. Hier hoorde hij de verhalen over hoe militairen ongehuwd vertrokken naar de kolonie en daar relaties hadden met Inheemse vrouwen, zonder met hen te trouwen.⁵⁷ Na de verplichte dienstdaag van vijf jaar vertrokken veel Nederlandse militairen weer naar Europa en lieten zij hun Inheemse vrouwen achter met een of meerdere kinderen die ze niet konden onderhouden. Johannes van der Steur was zeer geïnteresseerd in deze zogenoemde 'soldatenkinderen' en zag de oplossing in het verbieden van het concubinaatsysteem in Nederlands-Indië. Dit zou de verwekking van buitenechtelijke kinderen met Europees bloed stoppen.⁵⁸

---

⁵⁶ Brakkee, *Pa van der Steur*, 22.

⁵⁷ Brakkee, *Pa van der Steur*, 24.

⁵⁸ UB Leiden, Collectie Stichting Steur (Hierna afgekort als: Collectie Stichting Steur), (D H 1912), inv.nr 146, 'Jaarverslag van de Vereniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon' (1897-1940), Jaarverslag 1907, 14-15.

In eerste instantie was het doel van zijn Oranje-Nassau huis ook het voorkomen van de verwekking van buitenechtelijke kinderen. Met een aanpak die veel leek op zijn werk in Nederland, waar hij de klanten van prostituees en cafébezoekers probeerde over te halen om hun manier van leven te veranderen, liet hij militairen in zijn Oranje-Nassau huis uitrusten en bezig zijn met het protestantse geloof. Van der Steur kwam voor het eerst in aanraking met Indo-Europese kinderen, toen een soldaat hem wees op een Inheemse vrouw die dicht bij de kazerne in armoede leefde, met vier kinderen, een jongen en drie meisjes. De vader, een rooms-katholieke Italiaan die werkzaam was als slager, was overleden en de Inheemse vrouw had geen inkomsten om de vier kinderen te onderhouden. Het is onbekend hoe, maar deze vier kinderen kwamen bij hem wonen in het Oranje-Nassau huis; ze noemden hem 'pa'.⁵⁹ Het maakte Van der Steur niet uit dat de kinderen een andere religie hadden toen zij bij hem kwamen wonen; deze en latere kinderen zou hij altijd volgens zijn geloofsovertuiging opvoeden.⁶⁰ In het begin betekende dit dat hij de kinderen opvoedde met de ideeën van de Zevendedags Baptisten; dat hield in dat hij de kinderen op zaterdag de rustdag liet houden en niet op zondag en dat hij de kinderen zelf onderwees in plaats van ze naar school te sturen. Naarmate hij meer kinderen in huis nam, kreeg hij daar spijt van.⁶¹ Het is niet precies vast te stellen waarom Johannes van der Steur begon te breken met zijn kerk en meer universele protestantse ideeën begon te gebruiken in de opvoeding, maar een van de redenen zou te maken kunnen hebben met wat hij zag in de kolonie. Door de kinderen op te voeden volgens de ideeën van zijn eigen kerk vergrootte hij weliswaar het aantal volgelingen van zijn eigen geloof, maar tegelijkertijd zou dit geloof ze 'anders' maken dan wat als norm werd gezien in de kolonie; de Protestantse (hervormde) kerk gold daar als officieel, hoewel er ook katholieken in Nederlands-Indië woonden. Het kan zijn dat Van der Steur spijt had omdat hij bang was dat hierdoor de kinderen minder kansen hadden om later een goed bestaan op te bouwen in Nederlands-Indië, waar zij zich door hun komaf toch al in een lastigere positie bevonden dan volbloed Europeanen. Een andere reden kan zijn dat toen het Oranje-Nassau huis van Johannes van der Steur steeds meer kinderen opnam en van een soort samengesteld gezin groeide naar een groot gesticht, de Zevendedags Baptiste Kerk in Haarlem hem niet meer adequaat financieel kon steunen. Door in zijn gesticht een meer 'generale protestantse' opvoeding te bieden, kon hij rekenen op de steun van de Protestantse kerk van Batavia, en ook van welvarende protestanten in Nederland. Als reactie op het onbegrip vanuit Nederland voor zijn verandering van geloofsrichting, legde

---

⁵⁹ Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 29, Joh. van der Steur, 'Na 25 jaren, herinneringen uit mijn leven en werk en wordingsgeschiedenis van het gesticht Oranje-Nassau Magelang'. Magelang. 1917, 14.

⁶⁰ Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 5, Afschrift van een brief van Joh. van der Steur, (1894).

⁶¹ Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 146, 'Jaarverslag van de Vereniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon' (1897-1940), Jaarverslag eerste halfjaar 1897, 2.

Johannes van der Steur zijn visie op het geloof uit. Voor Van der Steur was Jezus Christus daarin het belangrijkste en had niet Jezus de kerken gesticht, maar hadden mensen na hem dat later gedaan. Een eigen geloofsbelijdenis was voor Johannes van der Steur van groot belang en zolang iemand hier altijd mee bezig was tijdens zijn leven, zou die zich goed gedragen.⁶²

Ook liet Van der Steur toen hij een keer te weinig plaats had voor alle kinderen, de zorg voor de meisjes tijdelijk over aan een katholieke pastoor met wie hij samenwerkte, terwijl hij zelf voor de jongens zorgde. Als rechtvaardiging voor dit besluit zei Van der Steur dat hij geloofde in een 'universeel christelijk geloof' en dat hij liever zag dat de kinderen een katholieke opvoeding kregen dan dat zij helemaal geen gelovige opvoeding kregen en niet opgenomen konden worden in een gesticht.⁶³

De ideeën over wat iemand tot een goede Europese burger maakte in Nederlands-Indië waren voor Johannes van der Steur gekoppeld aan het protestantse geloof, maar in geval van nood vond hij het geen probleem samen te werken met andere christenen. Van der Steur wilde dat de kinderen sober leefden, ijverig waren in hun school- en Bijbelstudie, hard werkten en zeker niet lui waren. Enerzijds kwamen deze ideeën uit de protestantse leer waarmee Johannes van der Steur was opgegroeid en waarin hij nog sterk geloofde. In Nederland werden calvinistische waarden als soberheid, ingetogenheid en zuinigheid ook gezien als goede eigenschappen. Anderzijds hadden deze ideeën over de opvoeding van kinderen ook een raciale basis. Witte kolonisten dienden als voorbeeld voor anderen in Nederlands-Indië. Hun prestige werd afgemeten aan hoezeer zij als Europeanen anders waren in vergelijking met de Inheemse bewoner. De Inheemse bevolking werd gezien als kinderlijk ten opzichte van de volwassen Europeaan; Inheemsen werden gezien als lui tegenover de Europeaanse harde werkers en ook als heidenen tegenover de christelijke Europeanen. De Europeanen voelden zich als een ouder die de kinderlijke Inheemse volkeren zedelijkheid en civilisatie moest leren.⁶⁴ Deze ideeën over de superioriteit van de kolonist plaatsten de Indo-Europeanen automatisch in een lastige positie. Zoals al eerder is aangegeven, bestond het idee dat Europeanen die langdurig in het tropische klimaat van Nederlands-Indië verbleven, zowel fysiek als mentaal zouden aftakelen.⁶⁵ Daarbij had een Indo-Europeaan ook een Inheemse ouder die de eerder genoemde 'slechte' eigenschappen

---

⁶² Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 146, 'Jaarverslag van de Vereniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon', Jaarverslag 1913, 24-25.

⁶³ Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 146, 'Jaarverslag van de Vereniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon' (1897-1940), Jaarverslag 1907, 17.

⁶⁴ Julia Clancy-Smith, Frances Gouda, 'Introduction' in: idem, *Domesticating the empire. Race, gender, and family life in French and Dutch Colonialism* (Charlottesville 1998) 9.

⁶⁵ Spencer, Thomas 'The Hill Stations and Summer Resorts of the Orient', 637-651, aldaar 638.

zowel genetisch als via de opvoeding doorgaf aan het Indo-Europeaanse kind.⁶⁶ Een Indo-Europees kind had volgens deze gedachtegang dus een natuurlijke aanleg voor luiheid, achterdocht, stelen, oneerlijkheid en onvolwassenheid. Dat Johannes van der Steur bekend was met dit gedachtegoed is te zien in een brief die hij in 1990 schreef aan het gouvernement over de gelijkstelling aan de Europese klasse van een Ambonees kind dat in zijn gesticht woonde. Johannes van der Steur schreef:

“Het gewone, indalende, domme, hoogmoedige, immoreele dat men gewoonlijk bij dezener aantreft, is hem vreemd. Hij is in eene inlandsche omgeving, vooral in die omgeving der amboinesen hier op Java niet thuis. Hij spreekt redelijk goed de hollandsche taal, beweegt zich onder de Europeanen met eene bescheiden gemakkelijheid, is ijverig, leergierig en stipt eerlijk.”⁶⁷

Johannes van der Steur schreef hier aan wie toebehoorden tot het Ambonese volk toe dat zij gewoonlijk dom, hoogmoedig en immoreel waren. Daartegenover noemde hij goede eigenschappen zoals bescheidenheid, ijverigheid, leergierigheid en eerlijkheid. Hieruit is op te maken dat Johannes van der Steur de Ambonezen niet als gelijke zag van de Indo-Europesen die Europees bloed hadden en meestal een Javaanse moeder. Dit idee over de verschillen tussen de Inheemse volken en hun opvoedbaarheid keerde terug in een reactie van Johannes van der Steur in zijn jaarverslag van 1897 op het vermoeden van mensen dat vooral Ambonezen in zijn gesticht woonden. Eerst legde hij uit dat dit niet het geval was; vervolgens wees hij er wel op dat de Ambonese kinderen even veel recht hadden op een opvoeding als de andere kinderen.⁶⁸ Dit legde hij in het jaarverslag van 1898 nog eens uit door te stellen dat de kinderen in zijn gesticht vooral afstammen van militairen die zijn overleden in Atjeh of Lombok en dus ‘helden’ zijn. Van der Steur zag het als een laatste eer aan die soldaten om hun kinderen op te voeden in zijn gesticht en ze zo klaar te maken voor hun toekomst. Wel gaf Van der Steur aan dat deze toekomst verschilde van de kinderen die als Europees erkend waren of konden worden. Het liefst wilde hij daarom de verschillende ‘landaarden’ onderscheiden en binnen zijn gesticht in een eigen huis plaatsen.⁶⁹ Van der Steurs ideeën over ras pasten bij de tijdgeest; hij geloofde in het idee van de superioriteit van de Europeaan en in diens taak de Inheemse bevolking op te voeden. Tegelijkertijd woog

---

⁶⁶ Pamela Pattynama, ‘Secrets and danger. Interracial sexuality in Louis Couperus’s *The hidden force* and Dutch colonial culture around 1900’ in: Julia Clancy-Smith, Frances Gouda eds., *Domesticating the empire*, 100.

⁶⁷ UB Leiden, Microfilms van het archief van de Yayasan Pa van der Steur, Jakarta; pupillenarchief Oranje Nassau Gesticht, Magelang. 1893-1955 (Hierna afgekort als: microfilms), (D H 1598) Microfilm 19, Dossiermappen kinderen 1 0021-0289, Brief aan gouvernement geschreven door Pa van der Steur 1900.

⁶⁸ Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 146, ‘Jaarverslag van de Vereniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon’, Jaarverslag 1897, 10.

⁶⁹ Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 146, ‘Jaarverslag van de Vereniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon’, Jaarverslag 1898, 7-11.

de bewezen loyaliteit van de militaire vaders van de Indo-Europese kinderen aan Nederland zwaar.

Van der Steur begon zijn werk op een kazerne en onderhield voor zijn werk de verbinding met het KNIL. Voor Van der Steur waren de kinderen van militairen het speerpunt voor zijn werk en hij had veel respect voor de mensen die Nederland dienden. De vaders van deze kinderen konden overleden zijn tijdens militaire conflicten of om andere redenen, terwijl veel kinderen ook werden geboren uit het concubinaat-systeem waar Johannes van der Steur sterk tegen was. Kinderen die geboren werden als gevolg van dit systeem waren talrijk, doordat de helft van de mannelijke Europeanen aan het eind van de 19^e eeuw bestond uit militairen.⁷⁰ Deze zogenoemde 'soldatenkinderen' hadden volgens Van der Steur recht op een goede opvoeding omdat zij Europees bloed hadden. Johannes van der Steur vond echter, zoals al is opgemerkt, dat soldatenkinderen van Ambonese, Medanese et cetera herkomst ook recht hadden op een opvoeding in zijn gesticht. Naarmate het opvoedingsgesticht groeide, lag de focus niet langer alleen bij de soldatenkinderen. Vanaf 1909 tot 1918 leverde de staat ook jeugddelinquenten van de 'Europese' klasse aan voor heropvoeding. Ook boden uit verschillende plekken in de kolonie lokale voorgedijraden of kerkenraden kinderen aan Johannes van der Steur aan.⁷¹

In lijn met zijn pedagogische visie geloofde Johannes van der Steur dat de beste manier om de opgenomen kinderen op te voeden was door zijn gesticht als een gezin te laten functioneren en ervaren, waarin Van der Steur de vaderlijke rol speelde en zijn latere vrouw de moederrol. Dit gezin was volgens Van der Steur ingericht naar de vorm van de 'Nederlandse arbeidsklasse'.⁷² Deze overtuiging zorgde er ook voor dat hij zelf nooit kinderen kreeg; Van der Steur was ervan overtuigd dat dit zou zorgen voor onbalans in de aandacht die hij dan aan alle kinderen kon geven.⁷³ Het vormen van een 'gezin' hield voor Johannes van der Steur in dat er wederzijds vertrouwen en respect moest zijn tussen de kinderen en hem, maar ook dat hij bereikbaar was. Hij sliep daarom in de zaal bij de jongens. Het wederzijdse vertrouwen schiep Van der Steur zogezegd door de kinderen 'vrijheid' te bieden in het gesticht als ze klusjes moesten doen, maar ook als zij bijvoorbeeld zelfstandig moesten reizen naar een werkplaats voor een opleiding. Dit vertrouwen werd soms misbruikt door de kinderen, doordat ze bijvoorbeeld geld of eten pikten van het gesticht. Dit bestrafte van der Steur, al vertelde hij dat ook hij als kind wel eens het wisselgeld van de

---

⁷⁰ Dirks, 'For the youth', 49.

⁷¹ Ibidem, 364. En Microfilms, (D H 1598), Microfilm 10, Stamboek opgenomen kinderen: 0965-1560, 1561-1700.

⁷² Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 9. Ontwerp circulaire door Joh. van der Steur, bij de eerste besprekingen over de oprichting van het Comité van Bijstand, met aanbeveling van Brousson, luitenant infanterie.

⁷³ Brakkee, *Pa van der Steur*, 98-99.

boodschappen in zijn zak stak en daarmee naar de speelhal ging. Volgens Van der Steur strafte zijn moeder hem zodanig dat ze hem liet inzien dat hij dit niet moest doen om het vertrouwen van zijn ouders niet te schaden.⁷⁴ Verder geloofde Johannes van der Steur in een christelijke opvoeding, waardoor het geloof centraal stond in de opvoeding van de kinderen.

Elke zondag waren er twee kerkdiensten in de eigen kapel, waar de kinderen ook leerden lezen in de Bijbel. Kinderen moesten daarnaast hard werken in de werkplaatsen, waaronder een smederij en een houtwerkplaats. Dit bereidde de jongens voor op een toekomst bij het leger, omdat Van der Steur van plan was om veel kinderen 'terug te geven' aan het leger. Daar kwamen hun vaders immers vandaan.⁷⁵ De jongens kwamen dan meestal terecht bij de genie als tekenaar, schoenmaker of in een ander ambacht. Ook werden in de werkplaats producten gemaakt die verkocht konden worden, omdat het gesticht van Johannes van der Steur vaak weinig geld had. Zo kregen de kinderen ook een verantwoordelijkheidsgevoel voor het in stand houden van het gesticht. Vooral in het begin ontving de Van der Steur weinig geld, omdat de koloniale overheid Van der Steur alleen een salaris betaalde als erkend zendeling-leraar.⁷⁶ De rest van het geld bracht hij bijeen met giften uit Nederland en opvanggeld van de ouders van kinderen die het konden betalen. Voor de meisjes vond Van der Steur een opleiding in huishoudelijke taken voldoende, omdat het idee was dat zij uiteindelijk zouden trouwen en moeder zouden worden.

Johannes van der Steurs gesticht was in principe gericht op de soldatenkinderen van verschillende 'landaarden', maar hoofdzakelijk op de kinderen die als Europees erkend waren. Deze kinderen wilde hij protestants opvoeden in een gezinsverband waar zij hard moesten werken en sober leefden. De jongens zouden veelal naar het leger gaan, als zij te oud werden om in het gesticht te blijven en aan de meisjes werd geleerd hoe zij later het huishouden konden voeren. Deze ideeën sloten aan bij bestaande ideeën over de verhoudingen tussen de 'Europeanen' en de 'Inlanders'; de Indo-Europeanen waren een mix van die twee. Van der Steur zag voor de meeste kinderen geen toekomst in een ambtenarenbaan in het koloniale overheidsapparaat en richtte zich daarom op een praktische opleiding. Daarmee konden ze volgens Van der Steur het beste gedijen in de kolonie.

---

⁷⁴ Collectie Stichting Steur (D H 1912), inv.nr 22, Joh. van der Steur, 'Kinder-kazernes' over een artikel 'Soerja Soemirat' over kinderkazernes.

⁷⁵ Dirks, 'For the youth', 74.

⁷⁶ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 29, Joh. van der Steur, 'Na 25 jaren, herinneringen uit mijn leven en werk en wordingsgeschiedenis van het gesticht Oranje-Nassau Magelang'. Magelang 1917, 26.

‘Weezen, halfweezen, verlaten en verwaarloosden’: De kinderen in het Oranje-Nassau huis

In het vorige hoofdstuk zijn de ideeën behandeld die Johannes van der Steur had over opvoeding en ook over welke kinderen hij wilde opnemen in zijn gesticht. Verschillende factoren kunnen er echter voor zorgen dat idealen geen werkelijkheid worden. In dit hoofdstuk wordt daarom de vraag beantwoord: ‘Welke kinderen kwamen terecht in het opvoedingsgesticht?’ Om die vraag te beantwoorden wordt gekeken naar de stamboeken die Johannes van der Steur bijhield over de binnengekomen kinderen: welke kinderen kwamen in werkelijkheid terecht in zijn opvoedingsgesticht, sloot dit aan bij zijn idealen en zo niet, waarom niet? Tevens worden de veranderingen door de tijd heen geïllustreerd door uit de boeken van de jaren 1900, 1910, 1920, 1930 en 1940 telkens twintig kinderen te lichten. Samen met de jaarverslagen van deze jaren kan zo een beeld geschetst worden van welke kinderen opgenomen werden in het gesticht door de tijd heen en welke factoren door de jaren heen voor veranderingen zorgden.

Van der Steur richtte de ‘Vereeniging ter bevordering van het christelijk leven en onderling hulpbetoon’ op. Daarmee wilde hij een steunpilaar creëren in Nederlands-Indië van gelijkgestemden die hem vanuit een officieel orgaan konden adviseren. Een van de aanleidingen hiervoor was zijn breuk met de Baptistengemeente in Nederland waardoor hij naar Nederlands-Indië was uitgezonden. In 1896 werd de vereniging officieel erkend door het gouvernement van Nederlands-Indië en kwam het Oranje-Nassau gesticht te vallen onder het beheer van de vereniging. Johannes van der Steur was zowel penningmeester als directeur van die vereniging. In de statuten van 1896 stond dat de vereniging als doel had: ‘het christelijk leven der Militairen in Nederlandsch Oost-Indië te bevorderen, en weduwen en weezen van overleden militairen zoveel mogelijk hulp en bijstand te verleen.’⁷⁷

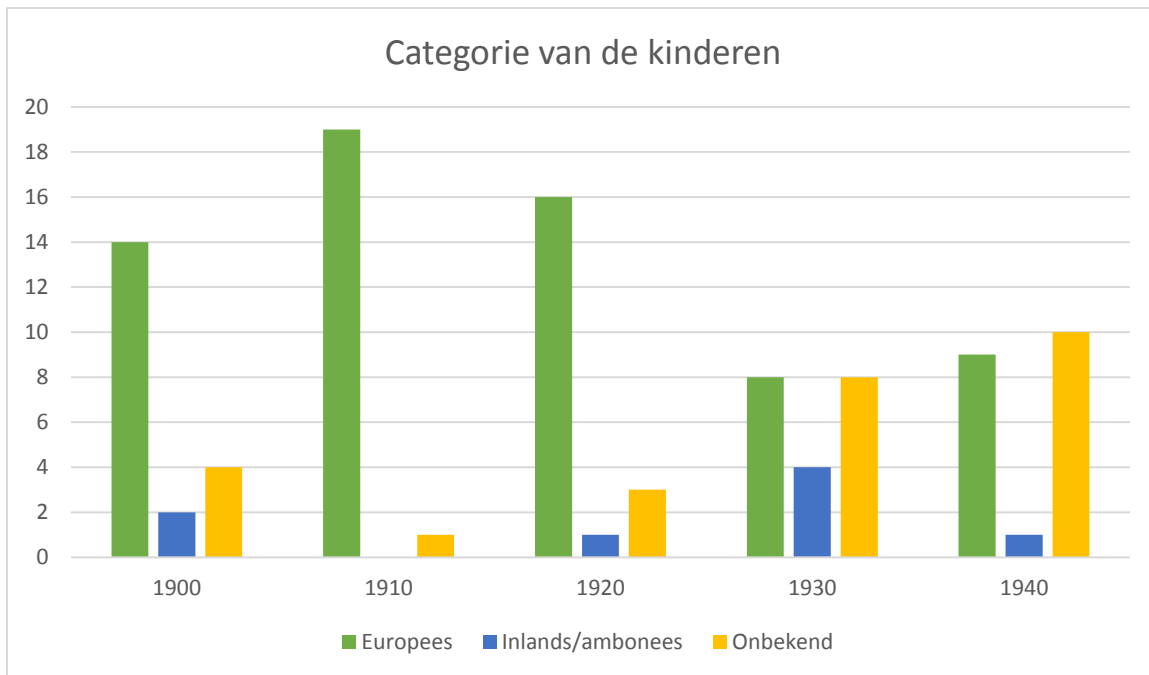
Over de kinderen werd gezegd dat de focus lag op ‘weezen, halfweezen, verlaten en verwaarloosde kinderen.’⁷⁸ Tevens stond in de statuten vermeld dat Indo-Europese kinderen van wie geen bewijs bestond van hun ‘Europeesheid’, opgevoed zouden worden als ‘Inlandse-Christen’. In de boekhouding werden zij genoteerd onder de noemer ‘Ambonees’.⁷⁹

---

⁷⁷ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 86, Statuten van de ‘Vereeniging tot bevordering van christelijk leven en onderling hulpbetoon gevestigd te Magelang’, 1896; Wijzing van de statuten in 1908, met aanvulling in 1933.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

Tabel 1 De in het stamboek genoteerde categorie van de twintig bekeken kinderen per desbetreffende jaar.⁸⁰

In de tabel hierboven zijn de verschillende categorieën kinderen per jaar grafisch weergegeven. Van sommige kinderen in het stamboek, is de afkomst niet duidelijk.⁸¹ Het is mogelijk dat de kinderen van wie de 'landdaard' onbekend was, onderdeel waren van de Europese klasse, gezien de Europese namen van hun vaders. Het is echter ook mogelijk dat de kinderen niet erkend waren door hun vaders omdat ze ondanks hun 'Europees bloed' uit een concubine relatie geboren waren. Johannes van der Steur was een voorstander van de erkenning van kinderen met Europees bloed en wilde deze kinderen daarom ook opvoeden in het gesticht. Om als zodanig erkend te worden, moest een persoon zich 'Europees' gedragen. Dat betekende dat iemand de Nederlandse taal moest beheersen, christelijk moest zijn en Europees gekleed moest gaan. Dit leerden de kinderen in het Oranje-Nassau gesticht; wanneer een kind zich in de ogen van Johannes van der Steur 'goed' gedroeg, wees hij een kind op de optie om erkend te worden en stuurde hij naar het gouvernement een brief om deze erkenning aan te vragen.⁸²

In de jaren voor 1910 speelde de zogenoemde 'ethische politiek' een belangrijke rol voor politici in Nederland en de bestuurders in Nederlands-Indië. Deze ethische politiek hield een roep om 'verheffing' van de Inheemse bevolking in, wat betekende dat tegelijkertijd het onderscheid tussen wie 'Europees' was en wie 'Inlander' duidelijker gedefinieerd moest worden.⁸³

⁸⁰ Microfilms, (D H 1598), Microfilm 9,10,11,14 en 17. Stamboek opgenomen kinderen.

⁸¹ Microfilms, (D H 1598), Microfilm 9, Stamboek opgenomen kinderen: 0001-0964.

⁸² Zie het vorige hoofdstuk bladzijde 18.

⁸³ Zie hoofdstuk 1.

Dit ging gepaard met ontwikkelingen rond jeugddelinquentie die eind van de negentiende eeuw door de koloniale overheid waren ingezet. In het begin van de twintigste eeuw zorgde die ontwikkelingen voor het zoeken naar nieuwe oplossingen voor de verbetering van jeugddelinquenten door heropvoeding. Omdat de overheid zelf geen opvoedingsgestichten had, kwam de koloniale overheid uit bij particuliere instanties zoals die van Johannes van der Steur.⁸⁴ Voordat Van der Steur een overeenkomst sloot met de koloniale overheid, moest hij wel enkele zaken aanpassen. Zo gaf Van der Steur in het jaarverslag over 1907 toe dat hij dat jaar te veel kinderen had toegelaten in zijn opvoedingsgesticht. De afspraak met de overheid was om 350 kinderen op te nemen. Echter, door met de stamboeken te knoeien door kinderen niet te noteren in het officiële boek, had hij 50 kinderen meer opgenomen. Daardoor waren 400 kinderen in zijn gesticht opgenomen.⁸⁵ Hoewel Johannes van der Steur bang was voor repercussies, kwamen die er niet. Hij mocht voortaan 400 kinderen blijven opnemen, onder de voorwaarde dat hij niet meer subsidie kreeg dan voor de 350 afgesproken kinderen.⁸⁶ De overheidsbemoeyenis is ook te zien in de wijziging en uitbreiding van de statuten van de vereniging van Johannes van der Steur, in 1908. In de statuten werd nu als doel genoemd:

“Weezen, verlatenen, verwaarloosde, hulpbehoevende kinderen van Europeesche afkomst Christelijk op te voeden, en arme Europeanen door het verschaffen van arbeid te ondersteunen en alzoo het voortwoekerende pauperisme tegen te gaan.”⁸⁷

Tevens werd bepaald dat Johannes van der Steur, de directeur van de vereniging én het Oranje-Nassau huis, kinderen voordroeg aan het bestuur. Het bestuur kon vervolgens toestemming geven een kind op te nemen. Een kind kon opgenomen worden wanneer een ‘authentiek stuk’ werd aangeleverd dat bewees dat het kind tot de Europese juridische klasse behoorde.⁸⁸ Deze verandering en verduidelijking lijken mede gemaakt te zijn, omdat vanaf 1905 Johannes van der Steur in gesprek was met gouverneur-generaal J.B. van Heutsz over de plaatsing van jeugddelinquenten in zijn gesticht. In 1909 kwamen zij tot de overeenkomst dat Van der Steur de delinquenten zou opnemen.⁸⁹ Het is aannemelijk dat voordat zij dit overeenkwamen, de overheid het onderscheid tussen de ‘landsaarden’ duidelijker wilde definiëren. Hiermee bepaalde en veranderde de overheid ook de ‘soort’ kinderen die van der Steur mocht toelaten. In het stamboek van 1910 zijn de effecten van de aangepaste statuten duidelijk te zien. In het stamboek zelf is plaats gemaakt onder het kopje ‘bijzonderheden’

---

⁸⁴ Dirks, ‘For the youth’, 69.

⁸⁵ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 146, Jaarverslag 1907, blz 11.

⁸⁶ Idem.

⁸⁷ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 86, statuten.

⁸⁸ Idem.

⁸⁹ Dirks, ‘For the youth’, 69.

voor de handtekening van directeur van het gesticht en het bestuur voor de goedkeuring van de opname van elk kind.

In de jaren van 1910 tot 1920 was er sprake van toenemende onrust in Nederlands-Indië onder de Inheemse bevolking. Een van de pijnpunten was dat islamitische kinderen werden ondergebracht in christelijke opvoedingsgestichten, wat uiteindelijk leidde tot het opzetten van neutrale, staatsopvoedingsgestichten voor onder andere Inheemse jeugddelinquenten in 1918.⁹⁰ Dit zorgde er ook voor dat vanaf dat jaar Johannes van der Steur zich niet meer genoodzaakt voelde om de jeugddelinquenten van de staat toe te laten.⁹¹ De Eerste Wereldoorlog trof het gesticht van Johannes van der Steur ook in de vorm van een verminderde bijdrage door de overheid, terwijl Van der Steur meer kinderen bleef toelaten in zijn gesticht. Pas in 1920 lukte het weer om de financiën van het gesticht te stabiliseren.⁹² In het jaar 1920 vonden ook stakingen plaats in verschillende fabrieken waar Inheemse arbeiders werkte. Van der Steur pakte deze gelegenheid aan om zijn oudere kinderen van zeventien tot negentien jaar te laten optreden als stakingbrekers. Zij weigerden loon voor hun werk en deden het om te laten zien dat: '(...) Wij, Indo's, *kunnen* werken met de handen en niet afhankelijk zijn van het willen of niet-willen van Inlandsche werkkrachten.'⁹³ Dit was een moment van belang Van der Steur, omdat hij altijd had ingezet op een praktische opleiding van de jongens in zijn gesticht; hier kreeg hij de kans aan te tonen dat een praktische opleiding de juiste keuze was voor zijn Indo-Europese kinderen.

In het jaarverslag van 1930 stond Johannes van der Steur stil bij hoe het verder zou moeten met het gesticht na zijn dood. Hij hield nog steeds vast aan het 'universele Protestantse karakter' van het gesticht en stelde de Protestantse kerk van Batavia aan als opvolger wanneer hij en zijn vrouw overleden zouden zijn.⁹⁴ Van der Steur stelde nieuwe statuten op die ook als richtlijnen voor na zijn dood zouden gelden. In de statuten nam hij de interessante verandering op dat zijn gesticht weer gericht moest worden op "(...) Europeesche en Amboneesche, Menadoreesche en Ternataansche Militaire kinderen (...)"⁹⁵ en dat ook geen authentiek stuk met het bewijs van 'Europeesheid' meer aangevoerd hoefde te worden bij opname.⁹⁶ Johannes van der Steur besloot meer toenadering te zoeken tot de Protestantse kerk in Batavia in plaats van de staat. Een van de redenen hiervoor kan de toenemende leeftijd van Johannes van der Steur zijn geweest. Hij wilde mogelijk ervoor zorgen dat zijn oorspronkelijke visie over welke kinderen in zijn gesticht moesten kunnen

---

⁹⁰ Dirks, 'For the youth', 73.

⁹¹ Dirks, 'For the youth', 69.

⁹² Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 146, Jaarverslag 1920.

⁹³ Ibidem, 25.

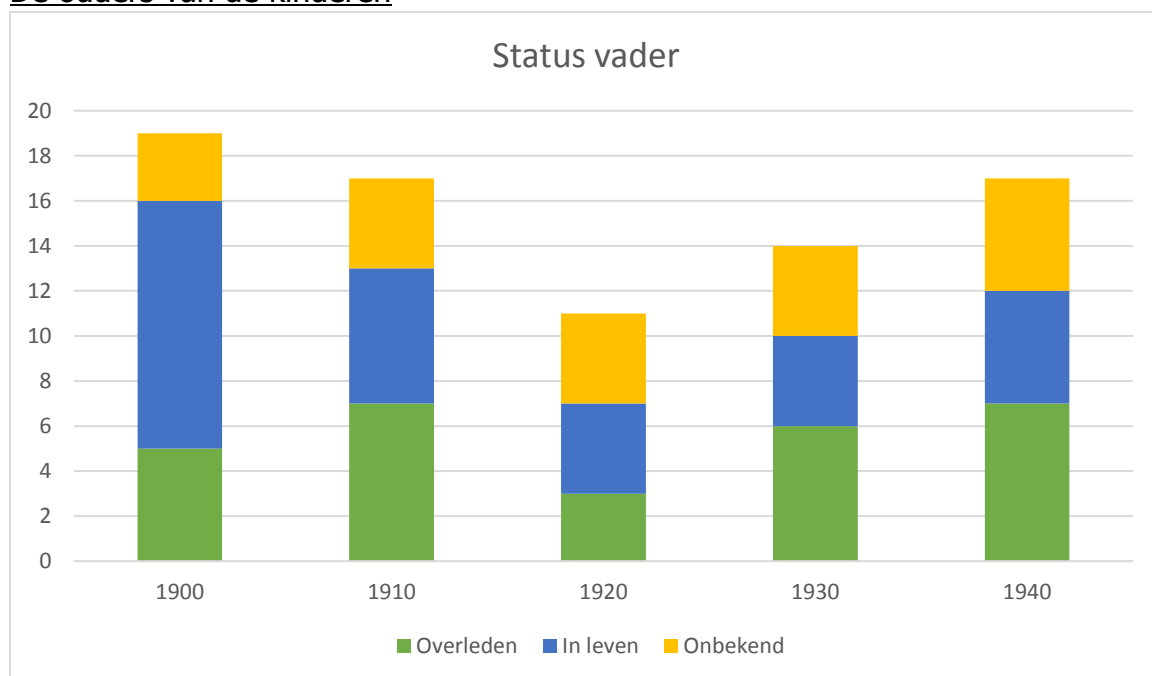
⁹⁴ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 146, Jaarverslag 1930.

⁹⁵ Ibidem, 16.

⁹⁶ Ibidem, 17.

komen weer centraal kwam te staan: kinderen van militairen die Nederland hadden gediend, ongeacht hun komaf, maar wel met een christelijke achtergrond. Een andere verklaring ligt in de mondiale economische crisis aan het eind van de jaren twintig. Die zorgde ervoor dat in 1931, het jaar waarin het jaarverslag over 1930 werd geschreven, geen staatssubsidie meer bij het gesticht terechtkwam. Om die reden werd in 1931 de 'Bond oud-Steurtjes' opgezet door een groep van oud-pupillen die geld inzamelden voor het gesticht waar zij opgroeiden.⁹⁷ Door de verandering in de statuten steeg de opname van 'Inlandse' kinderen.⁹⁸ Er werd steeds minder informatie gegeven omtrent de redenen van opname in 1930 en 1940 en van veel kinderen werd ook niet meer genoteerd tot welke categorie ze behoorden.⁹⁹ Dit kan te maken hebben met het feit dat er op 3 januari 1930 837 kinderen in het gesticht zaten. Dat betekende dat er minder tijd was om uitgebreid verslagen bij te houden over de kinderen.¹⁰⁰

De ouders van de kinderen

Tabel 2 De in het stamboek genoteerde status van de vader.¹⁰¹

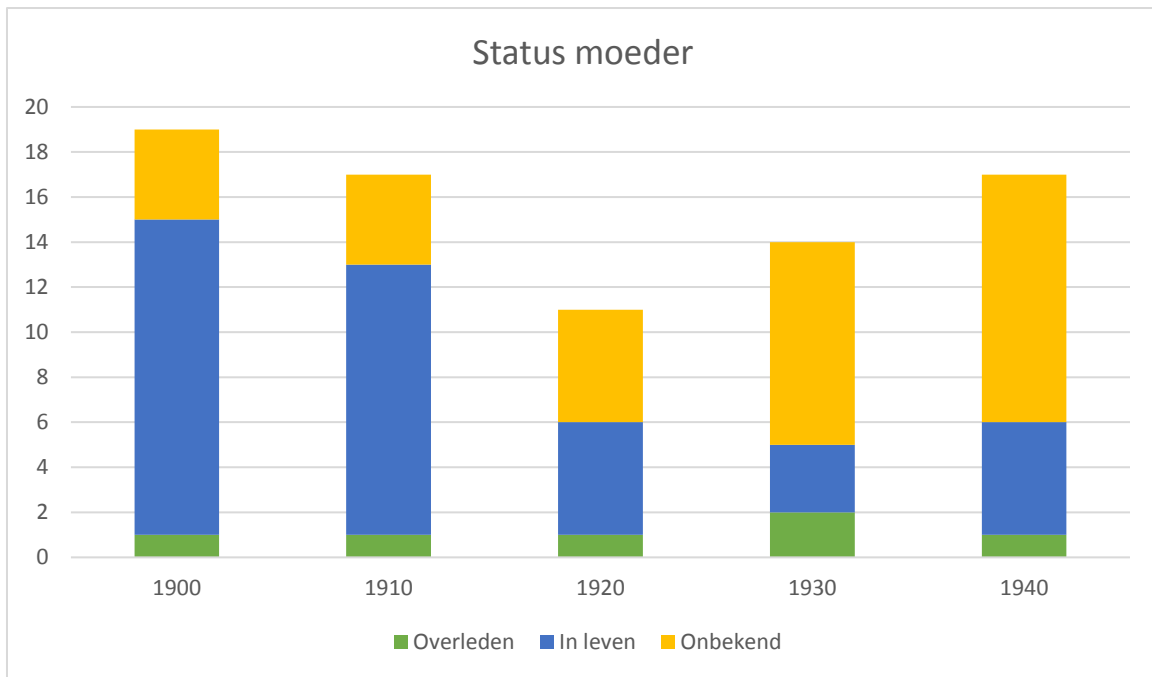
⁹⁷ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 77, Sacha Steinmann, 'Johannes van der Steur, beter bekend als Pa van der Steur, vader van duizenden kinderen' (Masterscriptie Geschiedenis, UVA, Amsterdam 1992), 36.

⁹⁸ Zie bladzijde 22, tabel 1.

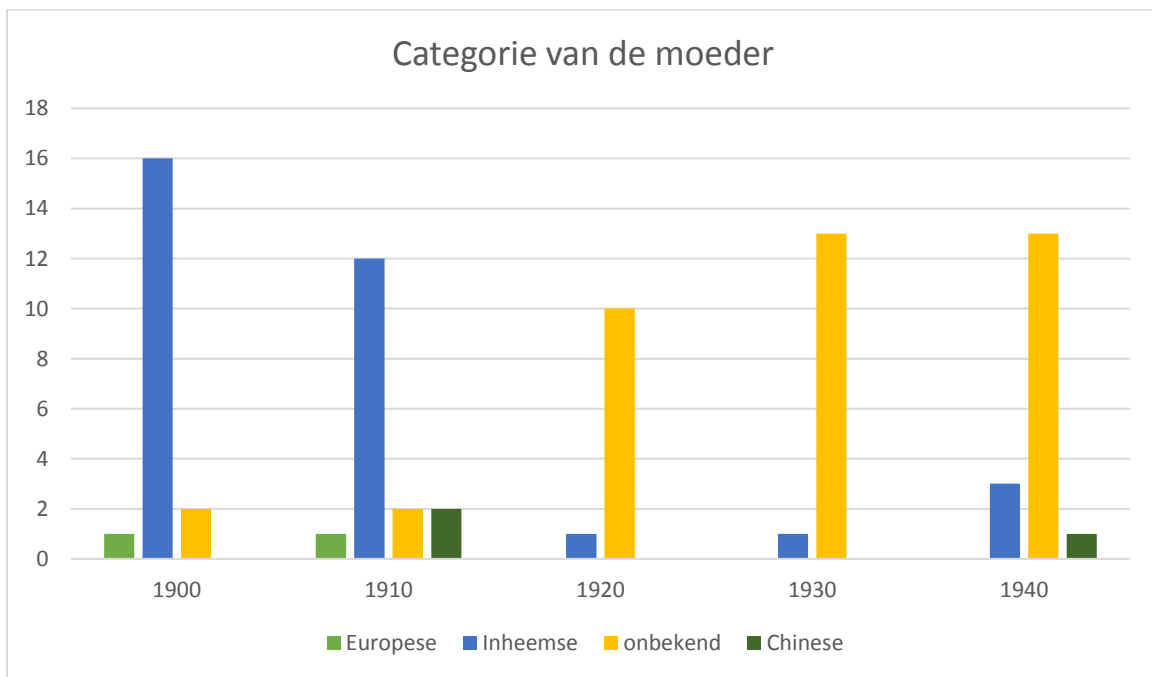
⁹⁹ Idem.

¹⁰⁰ Microfilms, (D H 1598), Microfilm 14, Stamboek opgenomen kinderen: 2851-3451.

¹⁰¹ Microfilms, (D H 1598), Microfilm 9,10,11,14 en 17. Stamboeken opgenomen kinderen.

Tabel 3 De in het stamboek genoteerde status van de moeder.¹⁰²

Tabel 4 De in het stamboek genoteerde 'landdaard' van de moeder.¹⁰³

De tabellen hierboven geven informatie over de ouders van de opgenomen kinderen in de genoemde jaren en over de situatie waaruit kinderen kwam. Van de levende vaders in 1910 hadden twee de kinderen verlaten, was er een ernstig ziek en moest er een vijf jaar naar de

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem.

gevangenis. De vader die naar de gevangenis moest, besloot daarom zijn kind over te dragen aan Johannes van der Steur. Dit ging door middel van een 'verklaring van afstand' waarin de voogd van het kind Johannes van der Steur benoemde als de nieuwe voogd.¹⁰⁴ Van negen van de negentien vaders is ook expliciet genoteerd dat zij militair waren. Wanneer in de tabel de status van de vader 'onbekend' werd genoemd, betekende dit meestal dat het om een kind ging dat werd aangetroffen zonder vader; die was meestal vertrokken. Veertien moeders waren nog in leven, waarvan er een in de gevangenis zat en vier waren 'weggelopen.' Een moeder was overleden, en van de overige vier was de status onbekend. Het overgrote deel van de kinderen was dus van Europese afkomst en veel waren ook kinderen van militairen; zij vormden het hoofddoel van Johannes van der Steur en zijn vereniging.

In 1910 waren zes vaders in leven, waarvan er drie weg waren en één beschreven werd als 'blind en arm.' Over de beroepen van de vaders was in 1910 minder bekend en er werd maar bij één vader expliciet genoemd dat hij een militair was.¹⁰⁵ Toch is er uit jaarverslagen af te leiden dat de focus van Johannes van der Steur nog steeds lag bij de 'soldatenkinderen'; hij merkte een paar jaar ervoor het concubinaat-systeem aan als de grote veroorzaker van het 'pauperisme' en van de vele kinderen in zijn gesticht.¹⁰⁶ Twaalf vrouwen waren nog in leven waarvan er twee werden beschreven als 'weggelopen'.¹⁰⁷ Twee moeders werden beschreven als 'Chinese christen', iets wat de vrouwen in de ogen van Johannes van der Steur dus onderscheidde van de andere moeders.¹⁰⁸

Vanaf 1920 werd steeds minder geschreven over de beroepen van de vaders, maar van enkelen werd genoemd dat zij militair waren. Ook over de moeders werd vanaf 1920 vaak alleen de naam gegeven en niet meer expliciet vermeld tot welke juridische categorie zij toebehoorden en of zij nog in leven waren of niet. De moeders waarvan de juridische categorie onbekend was, hadden meestal geen achternaam. Waarschijnlijk waren de meeste vrouwen 'Inlander' en werd daarom niet expliciet opgeschreven tot welke categorie zij toebehoorden.

Redenen voor opname

Het stamboek illustreert verschillende redenen waarom kinderen bij Johannes van der Steur terechtkwamen; ook is daarin te lezen wie de kinderen uiteindelijk naar Van der Steur bracht. Bij de kinderen waarvan de Europese vader was overleden of was 'verdwenen', was het in die tijd vanzelfsprekend dat een nieuwe voogd gezocht moest worden, ook al was de

---

¹⁰⁴ Microfilms, (D H 1598), Microfilm 19, Dossiermappen kinderen 1, 0021-0289.

¹⁰⁵ Microfilms, (D H 1598), Microfilm 10, Stamboek opgenomen kinderen: 0965-1560, 1561-1700.

¹⁰⁶ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 146, Jaarverslag 1910.

¹⁰⁷ Microfilms, (D H 1598), Microfilm 10, Stamboek opgenomen kinderen: 0965-1560, 1561-1700.

¹⁰⁸ Ibidem, specifiek Stamboeknummer 1002 en 1007.

Inheemse moeder nog in leven. Deze vrouwen hadden immers geen recht op de voogdij van een Europees kind, zoals is besproken in de eerdere hoofdstukken. De lokale weeskamer kwam dan in het bezit van de geboortakte van het kind en kon dan via de Raad van Justitie een voogd aanwijzen. Een Inheemse moeder werd bij deze aanvragen ook genoemd als reden om de voogdij over te schrijven naar een Europeaan die tot een 'goede' stand behoorde in de kolonie, zoals Johannes van der Steur.¹⁰⁹ Dit is terug te zien in de tabellen; meestal waren de moeders gewoon in leven. Het woord 'behoefstig' of 'arm' kwam vanaf 1910 vaak voor wanneer over de moeder van een kind werd geschreven; het leek gebruikt te worden als legitimatie voor het weghalen van het kind.¹¹⁰ Een 'behoefstige' moeder zou in de ogen van de Europeanen immers een kind 'verwaarlozen', een woord dat ook vaak in de boeken voorkwam, bijvoorbeeld bij stamboeknummer 975. Het vierjarige jongentje was zijn vader verloren en werd volgens het stamboek 'verwaarloosd' door zijn moeder. Vervolgens werd geschreven dat de moeder de opname steunde 'om de moeder ook de gelegenheid te bieden haar brood te verdienen.'¹¹¹ Ook als de vader nog leefde, maar geen geld verdiende of ziek was, kwam het kind in aanmerking voor opname. Dominees of protestantse gemeentebesturen, ook wel de kerkenraden genoemd, kwamen soms gezinnen tegen die niet aan de 'Europese standaard' voldeden en hun kinderen 'verwaarloosden.'¹¹² Armoede was ook in de latere jaren nog een reden voor opname. Bij stamboeknummer 1893 werd in 1920 bijvoorbeeld geschreven dat de vader veel weg was voor werk, weinig verdiende en buiten het schoolgebied woonde. Hierdoor werd dit kind (en anderen) 'aan eenen Inlandsche moeder overgelaten.'¹¹³ In sommige gevallen stuurden protestantse geestelijken of anderen kinderen naar Van der Steur gebracht die rondzwierven in Kampongs of steden. Dit gold bijvoorbeeld voor het jongetje dat is beschreven onder stamboeknummer 121. Het betrof een Indiaas jongentje dat in Cheribon was gevonden door een dominee; hij 'bood het aan' aan Van der Steur. Een paar dagen na de opname liep het jongentje weg. Van der Steur kreeg later te horen dat het jongentje was teruggekeerd bij zijn moeder in India.¹¹⁴

De negenjarige jongen die werd beschreven onder stamboeknummer 135 was meegenomen van het eiland Atjeh door militairen. Volgens hen was hij een kind van een kameraad die was gesneuveld. Er was geen direct bewijs dat het kind tot de Europese klasse behoorde, maar Van der Steur schreef: 'Zijne kleuren verraden de Europeaan' en hij nam het kind op in zijn gesticht.¹¹⁵

---

¹⁰⁹ Microfilms, (D H 1598), Microfilm 19, Dossiermappen kinderen 1, 0021-0289.

¹¹⁰ Microfilms, (D H 1598), Microfilms 10, 11, 14. Stamboeken opgenomen kinderen.

¹¹¹ Microfilms (D H 1598), Microfilm 10, Stamboek opgenomen kinderen: 0965-1560, 1561-1700, Stamboeknummer 975.

¹¹² Microfilms (D H 1598), Microfilm 10, Stamboek opgenomen kinderen: 0965-1560, 1561-1700.

¹¹³ Microfilms (D H 1598), Microfilm 11, Stamboek opgenomen kinderen: 1700-2161, Stamboeknummer 1893.

¹¹⁴ Microfilms (D H 1598), Microfilm 9, Stamboek opgenomen kinderen: 0001-0964.

¹¹⁵ Ibidem, Stamboeknummer 135.

Van 1910 tot 1918 kwam daarbij jeugddelinquentie als reden voor opname. Stamboeknummers 996 en 997 betreffen twee jongens van respectievelijk zestien en veertien jaar die naar het gesticht werden gestuurd door de Resident gerecht. De jongens hadden ingebroken in het huis van een Chinese handelaar en hadden daar 37 gulden en vijf gouden knopen gestolen. Zij werden veroordeeld door de Raad van Justitie om tot hun negentiende levensjaar in een 'verbetergesticht' te verblijven.¹¹⁶ Johannes van der Steur leek strenger te zijn voor 'jeugddelinquenten' dan voor de andere kinderen, want bij stamboeknummer 997 is sprake van een jaar opsluiting in de 'isoleerkamer', tot 1 juli 1911, waarna het kind 'op de proef' naar de jongenszaal mocht.¹¹⁷ Deze isoleerkamers die tot in de jaren dertig in gebruik waren, werden gebruikt voor kinderen die zich erg misdroegen; zij konden daar hun zonden overdenken.¹¹⁸

Opname betekende niet dat een kind zijn of haar familie nooit meer zag. In de zomervakantie mochten kinderen naar huis, zolang zij niet in een te 'slechte' omgeving kwamen. Uit een interview dat Sasha Steinmanns voor haar scriptie met een oud-bewoonster hield, blijkt dat een kind en haar moeder een keer per week elkaar mochten ontmoeten als zij heimwee hadden.¹¹⁹ Zo werd geprobeerd om kinderen die niet meer bij hun ouders mochten wonen toch iets van houvast van thuis te geven, maar wel volgens de regels van het gesticht.

---

¹¹⁶ Microfilms (D H 1598), Microfilm 10, Stamboek opgenomen kinderen: 0965-1560, 1561-1700, Stamboeknummer 997.

¹¹⁷ Idem.

¹¹⁸ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 79, Yayasan Pa van der Steur, '100 Tahun pekerjaan Pa van der Steur di Indonesia'. Jakarta. (1994) Interview met Noke Colondam.

¹¹⁹ Collectie Stichting Steur (D H 1912), Inv.nr 77, Sacha Steinmann, 'Johannes van der Steur, beter bekend als Pa van der Steur, vader van duizenden kinderen' (1992), 62.

Conclusie

In het eerste hoofdstuk is met de vraag: 'Waarom werden Indo-Europese kinderen als een probleem gezien?' onderzocht welke ideeën bestonden achter het heropvoeden van Indo-Europese kinderen. De opkomst van de ethische politiek betekende dat de overheid haar 'schuld' tegenover de Inheemse bevolking wilden inlossen door ze te scholen met Europese standaarden en ze zo tot een 'betere' standaard te 'verheffen.' Tegelijkertijd wilde de overheid haar macht over de kolonie uitbreiden. Een van de middelen hiervoor was het benadrukken van de verschillen tussen de 'Europese' klasse en de 'Inheemse' klasse; juist in de verschillen werd bewijs gezien voor de superioriteit van de Europeanen tegenover de inheemse bevolking. Daarmee werd ook het kolonialisme gerechtvaardigd. De Indo-Europeanen hadden hierdoor een problematische positie doordat zij zich als het ware tussen de klassen in bevonden, terwijl zij juridisch als Europees werden gezien. De arme Indo-Europese kinderen, die veelal ter wereld kwamen door contact tussen ongehuwde Europese militairen en Inheemse vrouwen in het toegestane concubinaat-systeem, tastten het aanzien van de 'Europese' klasse aan. Dit zou komen door hun opvoeding door een Inheemse moeder en door het verlies van hun connectie met hun 'Europeesheid' doordat hun Europese vader om welke reden dan ook niet meer in beeld was. Volgens de protestantse zendingen was deze 'afdeling' ontstaan door toenemende goddeloosheid in de kolonie en zou een christelijke opvoeding en onderwijzing deze mensen weer goed onderdeel maken van de Europese klasse. De overheid steunde de zendingen met geld, zodat zij deze kinderen konden opvangen.

Johannes van der Steur was een van de zendingen die naar Java kwamen om goddeloosheid te bestrijden onder de militairen; al snel na aankomst stapte hij over op het opvangen en opvoeden van de zogenoemde soldatenkinderen. Volgens Van der Steur moesten alle kinderen van militairen die voor Nederlandse belangen hadden gevochten, opgevangen worden in een gesticht. Zo konden zij een goede, christelijke opvoeding krijgen, ver weg van negatieve invloeden. Johannes van der Steur had geen ambitie om de raciale verhoudingen in de kolonie te veranderen en deelde de kinderen in naar 'Landsaard'; hij voorzag namelijk verschillende toekomsten voor de als Europees erkende en de 'Inlandse' kinderen. In werkelijkheid ving Johannes van der Steur inderdaad veel kinderen op van overleden militairen of militairen die te arm waren om voor hun kinderen te zorgen. De Inheemse moeder had voor de wet geen recht op de voogdij over haar kind.

Sommige factoren zorgden er echter voor dat Johannes van der Steur soms moest afwijken van zijn ideeën over welke kinderen hij kon opvangen. Rond 1908 mocht hij van de overheid bijvoorbeeld alleen Europees erkende kinderen opnemen. Johannes van der Steur bevond zich in een constante strijd: om zijn gesticht financieel gezond te houden en genoeg geld binnen te halen voor het voortbestaan van zijn gesticht, moest hij soms zijn idealen

laten vieren.

Het pupillenarchief is een interessante bron voor verder onderzoek naar Johannes van der Steur en zijn rol in *child separation* in Nederlands-Indië. Een dieper onderzoek naar de samenwerking tussen Johannes van der Steur en de verschillende christelijke geestelijken zou een blik kunnen werpen op samenwerking tussen verschillende Europese actoren op het gebied van *child separation*. Het pupillenarchief zou ook gebruikt kunnen worden voor een onderzoek naar verschillen omtrent het toekomstperspectief voor opgenomen jongens en meisjes, vooral in een wereld van toenemende emancipatie. Kortom, er zijn nog veel mogelijkheden voor verder onderzoek naar het werk van Johannes van der Steur.

Primaire bronmateriaal

- Universitaire Bibliotheek Leiden, Collectie Stichting Steur (D H 1912).
  - Inventarisnummer 5: Afschrift van een brief van Joh. van der Steur. (1994).
  - Inventarisnummer 9: Ontwerp circulaire door Joh. van der Steur, bij de eerste besprekingen over de oprichting van het Comité van Bijstand, met aanbeveling van Brousson, luitenant infanterie. (1896).
  - Inventarisnummer 22: Joh. van der Steur, 'Kinder-kazernes' over een artikel 'Soerja Soemirat' over kinderkazernes. (1899).
  - Inventarisnummer 29: Joh. van der Steur, 'Na 25 jaren, herinneringen uit mijn leven en werk en wordingsgeschiedenis van het gesticht Oranje-Nassau Magelang'. Magelang. (1917).
  - Inventarisnummer 77: Sacha Steinmann, 'Johannes van der Steur, beter bekend als Pa van der Steur, vader van duizenden kinderen'. (Masterscriptie Geschiedenis, UVA, Amsterdam 1992).
  - Inventarisnummer 79: Yayasan Pa van der Steur, '100 Tahun pekerjaan Pa van der Steur di Indonesia'. Jakarta. (1994).
  - Inventarisnummer 86: Statuten van de 'Vereeniging tot bevordering van christelijk leven en onderling hulpbetoon gevestigd te Magelang', 1896; Wijzing van de statuten in 1908, met aanvulling in 1933. (1896, 1908, 1933).
  - Inventarisnummer 146: 'Jaarverslag van de Vereniging tot bevordering van Christelijk leven en onderling hulpbetoon'. (1896 – 1940).
- Universitaire Bibliotheek Leiden, Microfilms van het archief van de Yayasan Pa van der Steur, Jakarta; pupillenarchief Oranje Nassau Gesticht, Magelang. 1893-1955 (D H 1598).
  - Microfilm 9: Stamboek opgenomen kinderen: 0001-0964.
  - Microfilm 10: Stamboek opgenomen kinderen: 0965-1560, 1561-1700.
  - Microfilm 11: Stamboek opgenomen kinderen: 1700-2161.
  - Microfilm 14: Stamboek opgenomen kinderen: 2851-3451.
  - Microfilm 17: Stamboek opgenomen kinderen: 4654-5095.
  - Microfilm 19: Dossiermappen kinderen 1, 0021-0289.

- Van Rees, D.F.W., "De staatsarmenzorg voor Europeanen in Nederlandsch-Indië. Hoofdstuk I", (Landsdrukkerij 1901-1902) 2, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBL07:000002407:00015> (Geraadpleegd op Delpher op 14-06-2022).
- Van Rees, D.F.W., "Het pauperisme onder de Europeanen in Nederlandsch-Indië . Eerste gedeelte". (Landsdrukkerij,1901-1902), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBL07:000002408:00001> (Geraadpleegd op Delpher op 14-06-2022).

Secundaire literatuur

- Aritonang, J.S., *Mission schools in batakland (indonesia) 1861-1940* (Leiden 1994).
- Bloembergen, M., R. Raben, 'Wegen naar het nieuwe Indië 1890-1950' in: Idem, *Het koloniale beschavingsoffensief: wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (Leiden 2009) 7-24.
- Brakkee, C.H.G.H., *Pa van der Steur, vader van 7000 kinderen* (1981).
- Clancy-Smith, J., F. Gouda, 'Introduction' in: idem, *Domesticating the empire. Race, gender, and family life in French and Dutch Colonialism* (Charlottesville 1998) 1-20.
- Cooper, F., A.L. Stoler, 'Between metropole and colony: Rethinking a research agenda' in: idem, *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world* (Berkeley 1997) 1-56.
- Derksen, M., *Embodied Encounters: Colonial Governmentality and Missionary Practices in Java and South Dutch New Guinea, 1856-1942*. (Enschede 2021).
- Dirk, A., 'For the youth: Juvenile Delinquency, Colonial Civil Society and the Late Colonial State in the Netherlands Indies, 1872-1942' (Dissertatie; Leiden Universiteit 2011).
- Fasseur, C., 'Een koloniale paradox. De Nederlandse expansie in de Indonesische archipel in het midden van de negentiende eeuw (1830-1870)', *Tijdschrift voor de Geschiedenis* 92 (1979) 162-186.
- Firpo, C.E., *The uprooted: Race, children, and imperialism in French Indochina, 1890-1980* (2016).
- Howe, S., *The new imperial histories reader* (Londen 2010).
- Locher-Scholten, E., *Ethiek in fragmenten: Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel 1877-1942* (Utrecht 1982).
- Mak, G., M. Monteiro, E. Wesseling, 'Child separation, (Post)colonial policies and practices in the Netherlands and Belgium', *BMGN – Low Countries Historical Review* 135:3 (2020) 4-28.

- Meijer, H., *In Indië geworteld: de twintigste eeuw* (Amsterdam 2004).
- Pattynama, P., 'Secrets and danger. Interracial sexuality in Louis Couperus's *The hidden force* and Dutch colonial culture around 1900' in: Julia Clancy-Smith, Frances Gouda eds., *Domesticating the empire. Race, gender, and family life in French and Dutch Colonialism* (Charlottesville 1998) 84-107.
- Spencer, J.E., W.L. Thomas 'The Hill Stations and Summer Resorts of the Orient', *Geographical Review* 38:4 (1948) 637-651.
- Stoler, A.L., *Carnal Knowledge and Imperial power. race and the intimate* (2002).
- Stoler, A.L., 'Matters of Intimacy as Matters of State: a response.', *The Journal of American History* 88:3 (December 2001) 893-897.
- Stoler, A.L., 'Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule', *Comparative Studies in Society and History* 31:1 (1989) 134-161.